

Partitīva konstrukciju sintaktiskās īpatnības latviešu valodā

Syntactic features of partitive constructions in Latvian

Ilze Lokmane

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: *ilze.lokmane@lu.lv*

Rakstā aplūkotas sintaktiskas konstrukcijas, ko veido vārds ar daudzuma nozīmi (partitīvs) kopā ar lietvārda ģenitīvu. Tā kā partitīva konstrukcijās vērojama formas un satura asimetrija, proti, par semantiski nozīmīgāku daudzos gadījumos runātāji tiecas uzskatīt formāli atkarīgo komponentu ģenitīvā, latviešu sintaksē arvien ir bijis aktuāls jautājums par abu komponentu sintaktiskajām funkcijām subjekta pozīcijā. Viens no kritērijiem sintaktisko funkciju noteikšanā ir formu atbilstme jeb saskaņošanās dzimtē un skaitlī starp kādu no partitīva konstrukcijas komponentiem un izteicēju.

Līdzsvarotā latviešu valodas korpusa materiālu analīze liecina, ka formālās pielāgošanās īpatnības latviešu valodā ir atkarīgas galvenokārt no vārdu secības un partitīva leksiskās semantikas, turpretim tāda tipoloģiskos pētījumos bieži minēta semantiska pazīme kā dzīvums latviešu valodas partitīva konstrukciju sakarā nav svarīga.

Atslēgvārdi: partitīvs, ģenitīvs, saskaņošanās dzimtē un skaitlī, teikuma priekšmets, izteicējs.

1. Ievads

Šajā rakstā aplūkotas latviešu valodas partitīva konstrukcijas, ko veido vārds ar daudzuma nozīmi, resp., partitīvs, kuram piesaistīts lietvārds vienskaitļa vai daudzskaitļa ģenitīvā, piem.,

- (1) *Lielākā daļa piena tiek pārdota tiešajā tirdzniecībā.* (K¹)
- (2) *Vairums dzīvokļu pašvaldību namos ir privatizēti.* (K)

Daudzuma nosaukums var būt gan lietvārds (3), gan apstākļa vārds (4), gan skaitļa vārds (5):

- (3) *Aptuveni puse ārvalstu viesu ieradušies no tuvējām kaimiņvalstīm.* (K)
- (4) *Pagaidām maz cilvēku ir iesaistījušies dienestā.* (K)
- (5) *Tur pulcējušies teju vai simt cilvēku.* (K)

¹ Šeit un turpmāk ar K apzīmēti piemēri no *Līdzsvarota mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa*.

Raugoties no locījuma formu semantikas viedokļa, šajās konstrukcijās sastopams īpašs ģenitīva paveids – partitīvais jeb dalāmais ģenitīvs, turklāt tas vienmēr ir postpozitīvs, resp., novietots aiz vārdkopas neatkarīgā komponenta – daudzuma nosaukuma (Paegle 2003,40–41; Berg-Olsen 2005, 127–130; Nītiņa & Grigorjevs 2013, 347; Kalnača 2014, 48). Kaut gan valodas norma prasa šādās konstrukcijās vienmēr lietot postpozitīvu ģenitīvu (sk., piem., Smiltnece 2016), tomēr praksē vērojams ne mazums atkāpju no šīs normas.

Pirmkārt, ir tendence, īpaši sarunvalodā, nivelēt semantisko atšķirību starp prepozitīvu un postpozitīvu ģenitīva lietojumu un kvantitatīvu nozīmi izteikt ar abām konstrukcijām (par to sk., piem., Kalnača 2016):

- (6) a. *Zinu tikai, ka reiz viņa bija pārnesusi **maisū kartupeļu**.* (K)
 b. *.. likt galdā pašu izaudzētus gurķus un tomātus vai pieņemt no vietējā zemnieka dāvinātu **kartupeļu maisū**.* (K)

Otrkārt, ģenitīva vietā mēdz lietot nominatīvu teikuma priekšmeta pozīcijā (7) un akuzatīvu papildinātāja pozīcijā (8):

- (7) *Tur taču ir **daudz** visādas **lomas**, kas pa otro plānu maisās.* (K)
 (8) *Tu nebūsi pasūtījusi tik **daudz dzērienus**.* (K)

Šajā pētījumā analizētas tikai konstrukcijas ar postpozitīvu ģenitīvu, kaut gan nav noliedzams, ka arī minētās atkāpes no normas ir atsevišķa pētījuma vērtas.

Partitīva konstrukciju izpratne dažādās valodās un dažādos gramatikas aprakstos atšķiras. Dažkārt par partitīva konstrukcijām uzskata tikai tās, kas nosauc daļu no kāda iepriekš zināma noteikta veseluma, piem., angļu valodā *two of the children* ‘divi no bērniem’ nosauc divus bērnus no kāda noteikta bērnu kopuma (Martí-Girbau 2003; Hamawand 2014). Latviešu valodā analogiskas konstrukcijas ar prievārdu visbiežāk veidojas ar vietniekvārdiem, piem., *viens no mums, kāds no viņiem*, jo vietniekvārdam nevar piesaistīt apzīmētāju, savukārt līdzīgi prievārdiski savienojumi ar lietvārdu, kā *daži no skolotājiem, daudzi no pretendentiem*, gan praksē ir sastopamas, bet netiek atzītas par vēlamām gadījumos, kad to pašu saturu izsaka nominālas vārdkopas ar saskaņotiem apzīmētājiem – *daži skolotāji, daudzi pretendenti*. Prievārdiskas konstrukcijas būtu lietojamas vienīgi tad, ja kaut kā īpaši tiek norādīts uz noteiktu, iepriekš zināmu referentu kopumu, piem., ar lietvārdam pakārtotu palīgteikumu:

- (9) ***Daudzi no studentiem**, kuri šajā programmā piedalījušies, ir izlēmuši palikt ar mums arī pēc šīs vērtīgās 12 mēnešu pieredzes, lai kopā ar mums turpinātu savu profesionālo karjeru.* (www.zentiva.lv)

Tā kā latviešu valodā pašam lietvārdam noteiktības rādītāju nav, ģenitīva formas noteiktība vai nenoteiktība partitīva konstrukcijā bez konteksta nav identificējama un arī kontekstā ne vienmēr ir nepārprotami nosakāma, tāpēc šī pazīme turpmāk rakstā netiks detalizēti aplūkota.

Partitīva konstrukcijas ir interesantas un problemātiskas no sintakses viedokļa vismaz divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, formāli atkarīgais ģenitīvs daudzkārt ir semantiski nozīmīgāks, tas nosauc pašu reāliju, bet daudzuma nosaukums ir semantiski mazāk svarīgs, jo izsaka šīs reālijas pazīmi, resp., daudzumu. Tātad

veidojas pretruna starp formu un saturu, kas rada problēmas sintaktisko funkciju (jeb teikuma locekļu) noteikšanā. Otrkārt, partitīva konstrukciju funkcionēšana teikuma priekšmeta jeb gramatiskā subjekta pozīcijā saistīta ar gramatiskā centra locekļu formālās saskaņošanas īpatnībām.

2. Partitīva konstrukcijas latviešu sintaksē

Latviešu sintaksē atkārtoti apspriesti šādi jautājumi:

- 1) vai teikuma priekšmeta pozīcijā tiešām ir viss vārdu savienojums (kā tas tiek pieņemts skolu gramatikās analīzes ērtības labad), vai arī viens no komponentiem;
- 2) ja šis vārdu savienojums tomēr ir dalāms, tad kurš tajā uzskatāms par atkarīgo un kurš – par neatkarīgo komponentu.

Arturs Ozols (1961, 262) uzskata, ka ģenitīvs šajā vārdkopā ir atkarīgais komponents, tomēr tas netraucē **ģenitīvam būt teikuma priekšmetam**: „Pie tam teikumpriekšmets, atrazdamies ar apzīmētāju vienā vārdkopā, var arī nebūt šīs vārdkopas galvenais komponents. Tas var būt atkarīgs no kāda cita vārda.” Viens no autora analizētajiem piemēriem, kur lietvārds ģenitīva formā *dziesmu* ir teikumpriekšmets, ir šāds:

(10) *Dziedat, meitas, ar manim, Man ir gan greznu dziesmu.*

Tātad Arturs Ozols (1961, 262–263) proponē predikatīvas attieksmes starp atkarīgo ģenitīvu un izteicēju: „Mēs .. , raudzīdamies uz teikumpriekšmetu kā komponentu verbālā kondominācijā, varam būt brīvi no vajadzības meklēt teikumpriekšmeta neatkarīgumu. Bez neatkarīguma un atkarīguma eksistē arī sakarīgums kā kvalitatīvi patstāvīga kategorija starp vārdiem teikumā, proti, kā predikatīvās attieksmes. Konstatējot verbālajā kondominācijā sakarīgumu starp kondominantēm, varam nebaidīties no tā, ka tai pašā laikā kāda no kondominantēm tanī pašā teikumā varētu būt atkarīga no cita vārda.”

Pretējos uzskatos ir **Jūlijs Kārklīšs** (1976, 76), kas minētajā piemērā saskata **saliktu teikuma priekšmetu**, lai izvairītos no pretrunas – teikuma priekšmets nevar būt formāli atkarīgs no kāda cita vārda.

Arī **Jānis Valdmanis** (1986, 97) norāda, ka teikuma priekšmeta funkcijā var būt vārdu savienojums, kura pirmais komponents ir substantīvs vai adverbs ar daudzuma nozīmi vai numerālis. Tātad, pēc viņa domām, viss vārdu savienojums ir viens teikuma loceklis.

Savukārt **Inta Freimane** (1985, 51) līdzīgi Arturam Ozolam uzskata, ka teikumpriekšmeta forma var būt atkarīga no tam piesaistīta vārda ar daudzuma nozīmi: tas var būt substantīvs (*milzums*), numerālis (*simts*, *desmit*), adverbs (*daudz*, *maz*):

(11) *Sasnīga neparasti daudz sniega.*

(12) *Pāris sniega ielāpu palikuši vienīgi kalna ziemeļu nogāzē.*

Minētajos piemēros *sniega* (11) un *ielāpu* (12) ir teikuma priekšmeti.

Tālāk gan autore norāda: „Ja piesaistītais vārds ir substantīvs, tas kopā ar ģenitīvu var funkcionēt kā **paplašināts teikuma priekšmets** (izcēlums mans – I.L.), bet nominatīvi un semantiski nozīmīgākais loceklis tajā ir ģenitīvs: *Mežā šogad ir milzums sēņu.*” (Freimane 1985, 51) Tātad tiek pieļauts arī, ka teikuma priekšmeta funkcijā ir viss vārdu savienojums, ja vien daudzuma nosaukums ir lietvārds, nevis skaitļa vārds vai apstākļa vārds.

Trevors Fennells (1995, 45) uzskata, ka tādos teikumos kā *Daudz cilvēku ir aizgājuši bojā* virsējās struktūras ģenitīvs ceļas no dziļās struktūras teikuma priekšmeta (tā izskaidrojams saskaņojums starp *cilvēki* un *aizgājuši bojā*):

„Interesanti piezīmēt, ka tagad mūsu rīcībā ir konsekvents izskaidrojums zināmam saskaņojuma trūkumam pasīvā, ko ilustrē sekojošie piemēri: *Zivis tika noķertas*, bet *Daudz zivju tika noķerts*. Dziļajā struktūrā ģenitīvs *daudz zivju* nav teikuma priekšmets, bet tiešais papildinātājs, kas ir tematizēts transformācijas ceļā, tāpēc arī nav saskaņojuma ..” Fennells (1995, 47) arī secina: „... saskaņojums ar virsējās struktūras ģenitīviem ievērots tikai tad, kad ģenitīvs atbilst dziļās struktūras teikuma priekšmetam.”

Tātad viedokļi par partitīva konstrukcijās ietilpstošo vārdformu sintaktiskajām funkcijām ir dažādi, un viena no pazīmēm, kas varētu liecināt par to, kura vārdforma būtu uzskatāma par atkarīgu, kura – par neatkarīgu, ir **formu atbilsme jeb saskaņošanās ar izteicēju**.

Turpmāk aplūkosim to, kā teikumos ar partitīva konstrukcijām izteicējs pielāgojas teikuma priekšmetam **dzimtē** un **skaitlī**. Šī formālā pazīme varētu liecināt par to, kā runātāji uztver un strukturē partitīva konstrukcijas, respektīvi, kurš ir neatkarīgais komponents un, saskaņā ar T. Fennella uzskatiem, būtu uzlūkojams par dziļās struktūras teikuma priekšmetu.

Mūsdienu latviešu valodā teikumos ar partitīva konstrukcijām izteicēja forma ir variatīva:

- 1) Izteicējs dzimtē, skaitlī un locījumā pielāgojas daudzuma nosaukumam jeb partitīvam:

(13) ***Dala** darbinieku jau ir atlaista un nāksies atlaist vēl.* (K)

Ja daudzuma nosaukums ir nelokāms, tad izteicējs ir vīriešu dzimtes vienskaitļa trešās personas formā, kas uzskatāma par nemarkēto dzimtes, skaitļa un personas opozīcijas locekli:

(14) *Tik **daudz** dalībnieku vēl nav bijis.* (K)

Kā norāda Aleksandrs Bondarko (*Aleksandr V. Bondarko* 1996, 179–182), predikāta jomā kvantitāte parādās kā saskaņošanas kategorija, tā ir galvenokārt formāla iezīme, un darbības vārda skaitļa forma atkarīga no subjektu skaita. Tomēr, ja predikāts ir vienskaitlī teikumos, kuros subjekti ir vairāki, tas liecina, ka subjekts tiek uztverts kā viens nedalāms kopums.

- 2) Izteicējs dzimtē un skaitlī pielāgojas lietvārdam ģenitīvā (kaut gan pielāgošanās locījumā nav iespējama):

(15) *Mums **daudz** robežlīgumu jau ir sagatavoti un parakstīti.* (K)

Tātad vienā gadījumā mēs redzam formālu atbilsmi ar daudzuma nosaukumu (vai nemarkēto vīriešu dzimtes vienskaitļa trešās personas formu, ja daudzuma nosaukums ir nelokāms), bet otrā – pielāgošanos dzimtē un skaitlī lietvārdam ģenitīvā. Šos divus pielāgošanās veidus mēdz apzīmēt ar terminiem *gramatisks saskaņojums* (angļu val. *grammatical agreement*) un *semantisks saskaņojums* (angļu val. *semantic agreement*) (Corbett 2006, 24).

Tā kā abos gadījumos runa ir par formālu (pilnīgu vai daļēju) pielāgošanos, precizitātes labad runāsim par formālu pielāgošanos vai nu partitīvam, vai lievārdam ģenitīvā (vai formālu saskaņošanu ar vienu no šiem elementiem). *Semantiskais saskaņojums* nebūtu ieteicams termins, jo, pirmkārt, tas nozīmes ziņā nav precīzs, otrkārt, rada nevēlamas paralēles ar saskaņojuma jēdzienu kā vienu no pakārtojuma formālajiem paveidiem gramatikā.

Līdzīga variēšanās ir vērojama arī citās pasaules valodās (sk. Corbett 2006), tomēr tā nav gluži nejauša un saistīta ar vairākiem semantiskiem un gramatiskiem faktoriem.

Tāpēc šai pētījumā mēģināts noskaidrot, kas nosaka latviešu valodas partitīva konstrukciju (subjekta funkcijā) un izteicēja saskaņošanās īpatnības. Šādi faktori varētu būt:

1) *Lietvārda ģenitīva formas semantika.*

Tipoloģiski pētījumi liecina, ka daudzās pasaules valodās saskaņošanās īpatnības ir atkarīgas no pazīmes *dzīvs/nedzīvs* – teikumos ar dzīvu subjektu nosaukumiem biežāk sastop pielāgošanos atkarīgajam locījumam, turpretim teikumos ar nedzīvu subjektu nosaukumiem – gramatisku saskaņošanu ar partitīvu (Corbett 2006, 190).

2) *Gramatiskā subjekta semantiskā loma.*

Jo vairāk agensam jeb darītājam raksturīgo iezīmju subjektam piemīt, jo ticamāka ir pielāgošanās atkarīgajam locījumam (Corbett 2006, 188). Šis aspekts ir saistīts ar iepriekšējo, jo tieši dzīvu subjektu nosaukumiem parasti ir darītāja loma. No šāda viedokļa svarīga varētu būt arī izteicēja kārtas forma, jo ciešamajā kārtā teikuma priekšmets ir nevis darītājs, bet cietējs.

3) *Vārdu secība.*

Tipoloģiskā aspektā novērota tendence, ka teikumos, kuros teikuma priekšmets atrodas pirms izteicēja, ticamāka ir pielāgošanās atkarīgajam locījumam (Corbett 2006, 180). Tā kā vārdu secība latviešu valodā ir saistīta ar teikuma aktuālo dalījumu, tad varam šo raksturojuma aspektu pārformulēt vai papildināt – ja teikuma priekšmets ir tēma, tad pielāgošanās ģenitīvam ir ticamāka.

4) *Daudzuma nosaukuma semantika.*

Šim aspektam tipoloģiskos pētījumos nav pievērsta īpaša uzmanība, tomēr, kā redzēsīm pēc piemēriem, latviešu valodā tas varētu būt nozīmīgs.

5) *Lietvārda ģenitīva skaitļa forma un vienlaikus pretstats skaitāms/neskaitāms, jo konstrukcijās ar lietvārdu vienskaitļa ģenitīvā variēšanās nav novērota.*

Saskaņošanās nosacījumi var būt absolūti, bet var būt arī relatīvi, resp., tie tikai dod priekšroku kādai no izvēlēm (Corbett 2006, 176).

4. Materiāla atlases principi un analīzes gaita

Lai gūtu priekšstatu par formālās pielāgošanās realizāciju latviešu valodā, analīzei tika atlasīti 170 teikumi, kuros teikuma priekšmeta pozīcijā ir partitīva konstrukcija – vārdu savienojums, kura pirmais komponents ir vārds ar daudzuma nozīmi:

- 1) lietvārds (*daudzums, vairums, lērums, daļa, puse*),
- 2) apstākļa vārds (*daudz, maz, nedaudz*).

Vārdu savienojuma otrais komponents ir lietvārds ģenitīvā (piem., *vairums cilvēku, daudz draugu* utt.). Izvēlēti tikai tādi teikumi, kuros ģenitīvs ir postpozitīvs, jo, kā minēts iepriekš, partitīva konstrukciju īpašā semantika nepārprotami parādās tikai šādā gadījumā. Piemēri ņemti galvenokārt no *Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa* (www.korpuss.lv). Pagaidām nav veikti statistiski pētījumi, jo korpus nav sintaktiski marķēts, tāpēc visas partitīva konstrukcijas nav iespējams izgūt, turklāt pirms liela apjoma materiāla vākšanas būtu jāizvirza hipotēzes par būtisko meklējamo pazīmju kopumu.

Piemēru atlasē bija jāizvēlas teikumi, kuros redzama izteicēja dzimtes un skaitļa forma, un tas latviešu valodā iespējams vienīgi tad, ja izteicējā ir analītiska darbības vārda forma ar divdabi vai arī saitiņa ar īpašības vārdu.

Kā liecina ekscerpētais materiāls, konstrukcijās ar **vienskaitļa** ģenitīvu saskaņojums dzimtē visos gadījumos veidojas ar daudzuma nosaukumu, nevis ar lietvārdu ģenitīvā:

(16) ***Daļa** papīra jau ir nogādāta pārstrādātājiem.* (K)

(17) ***Vairums** apēstās barības tiek patērēts taukaudu uzturēšanai.* (K)

Ja daudzuma nosaukums ir nelokāms, tiek lietota nemarkētā vīriešu dzimtes vienskaitļa trešās personas forma:

(18) ***Nedaudz** naudas bija palicis.* (K)

Vienskaitļa ģenitīvā ir tikai neskaitāmu reāliju, tātad galvenokārt vielu vai abstraktu jēdzienu, nosaukumi, tie ir dalāmi tikai „porcijās”, tāpēc ne tikai formāli, bet arī semantiski noteicošais kļūst daudzuma nosaukums un izteicējs saskaņojas ar to.

Tādējādi turpmāk tiks analizēti piemēri, kuros lietvārds ir **daudzskaitļa** ģenitīvā, jo tajos sastopama variēšanās. Bija jāatlasa piemēri, kuros daudzuma nosaukuma un ģenitīva dzimtes ir dažādas:

(19) *Liela **daļa** Balkānu reģiona ir pilnībā atkarīga no Krievijas gāzes piegādēm.* (K)

Piemērā (19) partitīvs *daļa* ir sieviešu dzimtē, bet vārds ģenitīvā – vīriešu dzimtē, un varam redzēt, ka saskaņojums veidojas ar daudzuma nosaukumu.

Turpretim, ja abiem lietvārdiem ir vienāda dzimte, šādi piemēri analīzē nav izmantojami, jo nav nosakāms, ar kuru vārdu formālā atbilstība veidojas:

(20) ***Daļa** mūsu tautas ir garā vāja.* (K)

Konstatēts, ka vairumā ekscerpēto teikumu izteicējs lietots daudzskaitlī, tātad aplūkotajās partitīva konstrukcijās latviešu valodā dominē pielāgošanās ģenitīvam:

(21) *Vairums ūdenstilpnu ir aizsalušas.* (www.daba.gov.lv)

(22) *Daļa cilvēku tagad ir devušies atvaļinājumā.* (K)

Šāda tendence vērojama neatkarīgi no pazīmes *dzīvs/nedzīvs*, jo arī teikumos ar nedzīvu lietu nosaukumiem pielāgošanās dzimtē un skaitlī pārsvarā veidojas ar vārdu ģenitīvā:

(23) *Mūsdienās pat vairums īsfilmu ir garākas.* (K)

(24) *Lielākā daļa tirgu ir lēni.* (K)

Nav pārliecinošu pierādījumu tam, ka saskaņošanās īpatnības būtu saistītas ar izteicēja *kārtas formu* (un vienlaikus gramatiskā subjekta semantisko lomu), jo gan darāmās, gan ciešamās kārtas teikumos dominē pielāgošanās ģenitīvam:

(25) *Daļa lauksaimnieku pret to ir iebilduši.* (K)

(26) *Lielākā daļa dzīvokļu ir privatizēti.* (K)

Var konstatēt, ka formālā pielāgošanās latviešu valodā ir saistīta ar *vārdu secību* teikumā. Ja saskaņošanās notiek ar partitīvu, izteicējam ir tendence atrasties teikuma sākumā, un aiz tā seko partitīva konstrukcija:

(27) *Blokēts vairums ielu Beirūtā.* (K)

(28) *Pēkšņi ir sakrājies lērums citu darbu.* (K)

(29) *Procesa izmeklēšanas laikā ir noprotināts liels daudzums personu.* (K)

Teikumos (27)–(29), pirmkārt, teikuma priekšmets nav tēma, otrkārt, izteicējs atrodas tuvāk partitīvam, tāpēc šo vārdformu savstarpēja gramatiska pielāgošanās būtu gaidāma. Tas saskan arī ar Grevila Korbeta (*Greville G. Corbett* 2006, 197–200) novērojumiem tipoloģiskā aspektā.

Tomēr latviešu valodā ir atrodami arī pretēji piemēri, kur teikuma sākumā novietots izteicējs pielāgojas dzimtē un skaitlī lietvārdam ģenitīvā:

(30) *Nav reģistrējušies pietiekams daudzums deputātu.* (K)

(31) *Slēgti lielākā daļa biroju.* (K)

Tātad saikne starp vārdu secību un saskaņošanās īpatnībām latviešu valodas partitīva konstrukcijās izpaužas tikai kā tendence, nevis absolūts nosacījums.

Kā liecina ekscerpētais materiāls, saskaņošanās īpatnības partitīva konstrukcijās latviešu valodā vismaz daļēji ir atkarīgas no *partitīva semantikas*. Konstrukcijās ar partitīviem *daudzums* un *lērums* formu atbilsme veidojas galvenokārt ar daudzuma nosaukumu nominatīvā:

(32) *Ir vajadzīgs viss šis milzīgais daudzums priekšlikumu.* (K)

(33) *Šonedēļ gaidāms lērums ekonomisko jaunumu.* (K)

Tāds pats pielāgošanās princips vērojams teikumos ar nelokāmo partitīvu *daudz*, kur izteicējs ir nemarkētā formā:

(34) Tik *daudz dalībnieku vēl nav bijis*. (K)

Tas šķiet pārsteidzoši, jo konstrukcijās ar vārdu *vairums*, kas semantiski ir ļoti tuvs vārdiem *daudzums*, *lērums* un *daudz*, tendence ir pilnīgi pretēja:

(35) *Lielum lielais vairums bērslapju ir ēdamas*. (K)

(36) *Vairums audzēkņu esot ļoti mērķtiecīgi, radoši, motivēti*. (K)

Iespējams, cēlonis ir tajā, ka vārda *vairums* semantikā ietverta daļas un dalīšanas nozīme, proti, 'lielākā daļa', turpretim *daudzums* un *lērums* šādu semantisko elementu neietver. Par labu šim skaidrojumam varētu liecināt fakts, ka piemēros ar partitīvu *daļa* (kas arī ietver dalīšanas nozīmi) izteikti dominē pielāgošanās ģenitīvam (37), bet ar partitīvu *puse* atrasti tikai šī tipa piemēri (38):

(37) *Daļa vietu būs atzīmētas kartē*. (K)

(38) *Līdz pagājušajai piektdienai jau bija reģistrējušies apmēram puse dalībnieku*. (K)

Tomēr jāatzīst, ka teikumos ar *daudzums* un *lērums* nozīmīga varētu būt arī vārdu secība, jo tad, ja partitīva konstrukcija atrodas pirms izteicēja, iespējama arī pielāgošanās ģenitīvam:

(39) *Milzīgs daudzums cilvēku ir zaudējuši savu naudu*. (K)

(40) *Lērums kaklasaišotu vietējo vagaru ir gatavi noticēt katram manam vārdam!* (K)

Turpretim teikumos ar partitīvu *daudz* saistība starp vārdu secību un saskaņošanās īpatnībām nav novērojama.

Iespējams, ka partitīva semantika korelē ar vārdu secības īpatnībām, proti, noteiktu tipu leksēmas parādās galvenokārt noteiktu tipu konstrukcijās (no visām aplūkotajām leksēmām *daudzums* un *lērums* partitīva konstrukcijās lietoti galvenokārt tad, ja izteicējs atrodas pirms teikuma priekšmeta).

5. Secinājumi

1. Saskaņošanās īpatnības partitīva konstrukcijās ir atkarīgas no ģenitīva vārdformas skaitļa – konstrukcijās ar vienskaitļa ģenitīvu formu atbilstme veidojas tikai ar partitīvu (daudzuma nosaukumu), kas ir gan formāli, gan semantiski nozīmīgākais konstrukcijas komponents.
2. Lielākajā daļā partitīva konstrukciju ar daudzskaitļa ģenitīvu runātāji par galveno komponentu tiecas uztvert nevis daudzuma nosaukumu, bet formāli atkarīgo komponentu ģenitīvā. Tātad partitīva konstrukciju referents tiek pārsvarā uztverts nevis kā vienots veselums, bet kā atsevišķu diskretu elementu kopums. Locījumu atbilstmes trūkums nav šķērslis veidot formu atbilstmi dzimtē un skaitlī.

3. Pašreizējie pētījumi liecina, ka saskaņošanās īpatnības nav atkarīgas no pazīmes *dzīvs/nedzīvs*, gramatiskā subjekta semantiskās lomas vai izteicēja kārtas formas.
4. Saskaņošanās īpatnības ir saistītas ar daudzuma nosaukuma semantiku – konstrukcijās ar partitīviem *daļa, puse, vairums* dominē pielāgošanās ģenitīvam, iespējams, tāpēc, ka šo vārdu nozīmē ietilpst semantiskais elements ‘dalīt’, turpretim ar *daudz, daudzums, lērums* – pielāgošanās partitīvam.
5. Lietvārds aiz partitīviem *daļa, puse, vairums* vienmēr nosauc noteiktu, adresantam un adresātam zināmu reāliju kopumu, tāpēc formālā pielāgošanās varētu būt saistīta arī ar lietvārda noteiktību vai nenoteiktību. Šāds turpmāks pētījums būtu nepieciešams, kaut gan, kā iepriekš minēts, lietvārda vārdkopas noteiktība vai nenoteiktība nepārprotami nosakāma vienīgi tad, ja tajā ietilpst kāds apzīmētājs.
6. Viens no svarīgākajiem faktoriem, kas nosaka formālo pielāgošanos vienam vai otram komponentam, ir vārdu secība, proti, teikumos ar izteicēju sākumā dominē pielāgošanās partitīvam, bet, ja izteicējs atrodas aiz teikuma priekšmeta, dominē pielāgošanās ģenitīvam. Tomēr arī šis nosacījums latviešu valodā izpaužas tikai kā tendence, bet nav absolūts. Līdzšinējie pētījumi ļauj izvirzīt hipotēzi, ka partitīva leksēmu izvēle korelē ar vārdu secību un, iespējams, noteiktību.

Avoti

1. *Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus*. www.korpus.lv
2. www.daba.gov.lv
3. www.zentiva.lv

Literatūra

1. Berg-Olsen, Sturla. 2005. *The Latvian dative and genitive: A cognitive grammar account*. Oslo: University of Oslo.
2. Bondarko, Aleksandr V. (ed.). 1996. *Teorija funkcional'noj grammatiki. Kachestvennost'. Kolichestvennost'*. Sankt-Peterburg: Nauka.
3. Corbett, Greville G. 2006. *Agreement*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Hamawand, Zeki. 2014. Partitives: an exploration in cognitive grammar. *International Journal of English Linguistics*. 4. 1, 112–126. <http://dx.doi.org/10.5539/ijel.v4n1p112>
5. Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw/Berlin: De Gruyter Open.
6. Kalnača, Andra. 2016. Partitīva konstrukcijas latviešu valodā. *Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XXVI. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 125–131.
7. Kārklīņš, Jūlijs. 1976. Vārda formas sintaktisko potenci problēma. *Valodniecības un literatūrzinātnes teorijas un prakses jautājumi*. Rīga: Zvaigzne, 54–101.
8. Martí-Girbau, Núria. 2003. Partitives: one or two nouns? *Rivista di Grammatica Generativa*. 27, 45–58.

9. Nītiņa, Daina & Juris Grigorjevs (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
10. Fennells, Trevors. 1995. *Lingua Lettica. Raksti latviešu lingvistikā*. Melburna: Latvian Tertiary Committee.
11. Freimane, Inta. 1985. *Vienkāršs teikums un tā paplašināšana*. Rīga: LVU.
12. Ozols, Arturs. 1961. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
13. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga: Zinātne.
14. Smiltņiece, Gunta. 2016. Skaitļa vārda formas un to saistāmība ar citiem vārdiem. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 11. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 70–80.
15. Valdmanis, Jānis. 1986. Sintaktisko saistījumu (sakarū un attiecsmju) sistēma latviešu literārajā valodā. *LPSR ZA Vēstis*. 5, 91–104.

Summary

The article deals with the syntactic aspect of partitive constructions in Latvian. The analyzed constructions express quantitative relations and consist of two elements – quantifier determiner (noun, adverb or numeral), i.e., the partitive, and noun in the genitive. Partitive constructions are problematic from the point of view of syntax due to the asymmetry of form and content, as far as the formally dependent component tends to be semantically more important. This causes variation in agreement between the components of partitive constructions in subject position and the predicate.

The aim of the article is to discuss syntactic and semantic factors denoting agreement features. These factors are: 1) the grammatical number of the genitive and thus the distinction between count and mass nouns, 2) lexical semantics of the partitive, 3) word order. Agreement features suggest that the referents of partitive constructions with genitive plurals in Latvian are predominantly perceived as syntactically and notionally divisible constructions, combinations of discrete elements rather than indivisible wholes.